

- XX ст.): Монографія. – К.: Варта, 2007.
10. Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. -1921. – №61.
 11. Файн Л.Е. Советская кооперация в тисках командно-административной системы (20-е годы) // Вопросы истории. – 1994. – №9, – С. 36-37
 12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.290. – Оп. 2. – Спр. 241.
 13. ЦДАВО України. – Ф.413 – Оп.1. – Спр.17.
 14. ЦДАВО України. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.13.
 15. ЦДАВО України. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.561.
 16. ЦДАВО України. – Ф.5. – Оп.1. – Спр.2239.
 17. Якубова Л.Д. Маріупольські греки (етнічна історія) 1778р. – початок 30-х рр. ХХ століття. – К., 1999.
 18. Якубова Л.Д. Соціально-економічне становище етнічних меншин в УСРР (20-ті – поч. 30-х рр. ХХ ст. – К., 2004.

Кучинская Е.А. Кооперативные общества национальных меньшинств Украинской ССР в 20-е годы ХХ века

В статье на базе изученного архивного материала и монографической литературы делается попытка проанализировать особенности кооперирования национальных меньшинств Украинской ССР в 20-е гг. ХХ века.

Ключевые слова: *общественные объединения, национальные меньшинства, социалистический эксперимент, кооперативные общества.*

Kuchynska O.O. Cooperative societies of national minorities of the Ukrainian SSR in the 20 years of the twentieth century.

In the article based on the study of archival material and monographic literature attempts to analyze the characteristics of co-operation of national minorities of the Ukrainian SSR in the 20-ies. Twentieth century.

Keywords: *Structural association natsionalni minority socialist experiment kooperatyvni Society.*

Нікітін М. Ю.

ФОРМУВАННЯ ЗЕМСЬКИХ УСТАНОВ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ЗА ПОЛОЖЕННЯМ 1864 РОКУ.

Автор аналізує підготовку, хід та особливості реалізації земської реформи 1864 р. в межах Харківської губернії.

Ключові слова: *Харківська губернія, місцеве самоврядування, реформа, земства.*

Автор анализирует подготовку, ход и особенности реализации земской реформы 1864 г. в пределах Харьковской губернии.

Ключевые слова: *Харьковская губерния, местное самоуправление, реформа, земства.*

Nikitin M.U.

The formation of Zemstvo organs of Kharkov province according to the Provisions of 1864

The author analyzes the training, process and special features of Zemstvo reform of 1864 in the Kharkov province.

Keywords: *Kharkov Province, local government, reform, Zemstvos.*

Сучасний етап розбудови незалежної української держави характеризується зусиллями влади і суспільства по створенню ефективних органів місцевого самоврядування. Однією з важливих проблем, яка існує при формуванні самоврядних інституцій, є визначення їх місця і ролі в державі, а також розподіл повноважень між центральними і місцевими органами влади. Сучасні перетворення за своїм значенням для держави і суспільства нагадують реформи, які відбувалися в другій половині XIX ст. Для успішної реалізації адміністративної реформи в наш час необхідно здійснити аналіз заходів влади щодо створення самоврядних інституцій в часи Російської імперії, а також вивчити досягнення та недоліки в їх роботі для врахування історичного досвіду.

Проблема формування та діяльності земств цікавила дослідників ще з часу реформи 1864 р. В історико-правових дослідженнях другої половини XIX – початку XX ст. автори робили спроби аналізу правових основ організації та діяльності земств Російської імперії (в тому числі і в українських губерніях), даючи різні оцінки земському законодавству і результатам їх діяльності [1]. Радянська історіографія, спираючись на марксистсько-ленінську методологію, розширила коло джерел її проблематику досліджень [2]. Після 1991 р. вітчизняна історіографія характеризується пошуком нових методологічних орієнтирів, переосмисленням вже відомих фактів і розробкою нових проблем [3]. В той же час аналіз відповідної літератури засвідчує, що недостатньо висвітленою залишається проблема реалізації земської реформи 1864 р. в Харківській губернії, що і обумовило тему статті.

Селянська реформа 1861 р. і необхідність звільнити поліцію від господарських справ змушували владу пришвидшити підготовчу роботу по створенню земських установ. Реформи Олександра II суттєво змінили суспільний і громадський статус органів місцевого самоврядування. Проблема повноважень, рівня компетенції земств активно обговорювалася з кінця 50-х років XIX ст. Під час підготовки і обговорення проектів земського самоврядування депутати харківського, володимирського і новгородського губернських комітетів запропонували проект устрою земського управління на всіх рівнях. “Адрес п’яток”, який підписали і харківські депутати (О. Шретер і Д. Хрущов) передбачав дарувати селянам повну волю і землю через викуп; господарчо-розпорядче управління (спільне для всіх станів на виборчих засадах); створити незалежні суди та громадські судові установи; надати можливість місцевим громадам доводити до відома верховної влади про зловживання на місцях [4]. Після ознайомлення з даним документом Олександр II оголосив догану всім його авторам за зухвальство. Після тривалого обговорення остаточний варіант був підписаний імператором 1 січня 1864 р.

Харківська губернія мала свої особливості реалізації Положення 1864 р. На підставі затверджених розписів та правил, до першого розряду гласних мали право потрапити особи, які були власниками не менше ніж 200 дес. землі (Сумський, Лебединський, Охтирський, Валківський, Харківський повіти). Для інших повітів губернії ценз становив не менш 250 дес. землі. Також до списків включалися особи, які володіли нерухомим майном, що оцінювався в 15 тис. руб., або промисловими підприємствами (на дану суму) чи мали річний обіг виробництва не менше 6 тис. руб. До розряду потрапляли і уповноважені від дрібних

землевласників, які були обрані на попередніх з'їздах виборців (що володіли не менше 1/20 частини цензу). У виборчих з'їздах в містах до виборів допускалися власники купецьких свідоцтв і торговельно-промислових закладів (з обігом від 6 тис. руб.). До виборчих списків включалися особи, що були власниками нерухомого майна в містах (від 3 тис. руб. У великих містах, 1 тис. руб. – у середніх, від 500 руб в інших) [5].

Як і в інших губерніях, на Харківщині число гласних від кожного розряду, яких обрали у повітові і губернські земські збори залежало від числа землевласників, кількості зручних для землеробства земель (що належала землевласникам), числа волостей і кількості населення, що там мешкало (кількість землі, якою вони володіли), кількості міського населення і нерухомого майна в них. Положення створювало умови для того, щоб у повітових зборах переважали землевласники. Після перших виборів у повітових земствах на їх долю припадало 258 місць (з 560). Представники сільських громад отримали 215 місць. Виключенням був Старобельський повіт де спостерігалось домінування представників від сільських громад. Міське представництво було значним у Харківському повіті. В середньому по губернії один гласний повітових земських зборів приходився на 125 кв. верст. В середньому один повітовий гласний приходився на 4,1 тис. чол., а губернський на 41, 5 тис. чол. [6]. Виборча система обмежувало чисельне представництво населення повітів. Складалася ситуація, коли регіони що мали велику кількість населення опинялися у невігідному становищі. Прогнозовано, що в губернії найбільше від цієї ситуації страждало населення Харківського повіту, який разом з губернським центром був лідером за темпами економічного розвитку.

Формування земських установ в Харківській губернії починається 4 жовтня 1865 р. зі створення Тимчасового губернського комітету. Комітет прийняв рішення: скласти списки виборців від землевласників, міського населення і сільських громад, з вказівкою майнового цензу (доручення тимчасовим комісіям, які були створені 10 жовтня 1865 р.); повітовим мировим з'їздам необхідно обрати від кожного повіту одного з мирових посередників для участі в роботі повітових комісій [7].

Питання правильного складання списків виборців в багатьох губерніях викликало багато скарг і зауважень з боку влади і громадськості. Підготовлені тимчасовими комісіями списки виборців друкувалися і доводилися до відома громадськості (у “Харківських губернських відомостях”). Комісії також надавали пропозиції щодо термінів і місця проведення зборів. До повноважень губернського комітету належала перевірка списків і скарг виборців. Серед типових порушень слід відмітити допущення до виборів жінок, які не мали права брати участь у виборах через уповноважених. Зміївська повітова комісія звернула увагу, що в списках виборців у деяких землевласників не був позначений їх вік [8]. Міністерство внутрішніх справ задовольнило клопотання губернатора і Тимчасового губернського комітету на проведення з'їздів сільських громад у березні 1865 р., вибори уповноважених – у квітні, з'їзди землевласників і міські – у травні [9].

За рішенням губернського тимчасового комітету перші повітові збори відбулися 27 серпня 1865 р. у Харківському, Куп'янському, Сумському повітах; 31 серпня в Охтирському; 5 вересня у Богодухівському, Зміївському; 10 вересня в Банківському, Вовчанському, Ізюмському, Лебединському, Старобільському. Перші губернські збори відбулися 14 жовтня 1865 р. [10].

При підготовці до проведення перших губернських земських зборів тимчасовий комітет спирався на досвід дворянських зборів. На першому засіданні губернських зборів були розроблено і затверджено регламент. Регламент містив такі положення: час роботи (з 11 до 16 години); кворум; правила розгляду питань; ведення засідань головою; формування порядку денного; проведення дебатів; прийняття рішень; ведення відповідної земської документації; не використовувати під час виступів не зрозумілих для селян іноземних слів; балотування на посади. Останнє питання особливо часто ставало об'єктом критики громадськості. Кожне земство намагалося самостійно боротися з порушеннями під час балотування. Наприклад, у Сумському повітовому земстві створили і використовували спеціальну машину, яка гарантувала таємне волевиявлення.

У 1866 р. до регламенту були внесені доповнення, які зменшували можливість впливу на земців. Журнал земства де фіксувалася особлива думка гласного (що не завжди співпадала з офіційною) не надсилалися губернатору. Для покращення відповідальності гласних передбачалося друкувати списки земців, що не з'являлися на збори без поважних причин [11]. Засідання губернських зборів не переривали своїх засідань навіть у неділю і свята (з 1875 р.) [12]. У губернському земстві існувала традиція, коли всі бажаючі (чоловіки і жінки) могли бути присутніми на засіданні, якщо отримували іменні білети від голови. Такі дії сприяли формуванню довіри до новоутворених самоврядних інституцій серед населення і змогли бути певним контролем за діяльністю (або бездіяльністю окремих гласних).

З 1866 по 1884 рр. на засіданнях Харківських губернських земських зборів неодноразово піднімалося і обговорювалося питання про створення та компетенцію редакційної та ревізійної комісій. Редакційна комісія повинна була обговорювати кошториси, розкладки, а також для підготовки доповідей з усіх питань, які планувалися для обговорення на засіданні. На ревізійну комісію покладалася обов'язки по перевірці звітів, які заслуховуються. У 1884 р. на виконання урядового розпорядження Харківські губернські земські збори прийняли доповнення до регламенту (про склад гласних). До виборчих списків не включалися власники нерухомого майна, з якого не сплачувалися земські платежі на користь земства [13].

Земська реформа передбачала, що виконавчими органами земств будуть управи. Харківська губерньська земська управа була створена на першій же сесії губернських земських зборів в кінці листопада 1865 р. (голова О. Бантиш і 6 членів). Результати своєї діяльності управа повідомляла через публікацію своїх звітів у "Харківських губернських відомостях". Звіт повинен вже був готовий за місяць до засідання (його розсилали разом з проектом заходів і пояснювальними записками гласним). Управа мала свої структуру: канцелярію голови управи і чотири відділи (земський, бухгалтерський, технічний, попечительський).

При реалізації земської реформи на теренах Харківської губернії з'ясувалося, що серед повітових гласних у 1865 р. переважали дворяни та чиновники – 40,7% (73 чол. з 95). Наступну групу склали селяни – 36,6%, а за ними міщани і купці – 13,6% і духівництво – 9,1% [14]. У 1883 – 1885 рр. спостерігаються певні зміни соціального складу серед повітових гласних: дворяни і чиновники – 46,6%, селяни – 35,6%, міщани і купці – 14,8%, духівництво – 2,7% [15]. Соціальний склад гласних губернських зборів показує тотальне домінування дворянства і чиновників серед гласних. У 1865 р. дворяни і чиновники – 73 чол.

(з 95), купці та міщани – 12, селяни – 10, духівництво – немає. У 1883 р. дворяни і чиновники – 90 чол. (з 95), купці та міщани – 3, селяни – 2, духівництво – немає. Більшість голів і членів управ у всіх повітах губернії відносилися до дворян і чиновників. Необхідно відзначити, що аналогічні тенденції спостерігалися в більшості земств Російської імперії, що пов'язували з низьким освітнім рівнем селян, безкоштовною роботою в земстві і посиленням політичної реакції в державі.

Таким чином, можна зробити висновок, що підготовка та реалізація земської реформи 1864 р. в межах Харківської губернії мала спільні риси з іншими регіонами Російської імперії і в той же час певні особливості. Пропозиції харківських депутатів щодо надання більшої самостійності земствам, критерії за якими населення допускалося до виборів, проведення перших виборів, розробка регламентів, а також соціальний склад виборців, гласних несуть на собі регіональний відбиток. В той же час, підготовка і реалізація Положення 1864 р. здійснювалася в межах тогочасного законодавства, яке достатньо чітко окреслювало компетенцію нових самоврядних інституцій.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми формування та діяльності органів місцевого самоврядування за реформою 1864 р. Вона потребує подальшого вивчення на всеукраїнському та регіональному рівнях. Зокрема потребують подальшого аналізу взаємовідносини земств і органів міського самоврядування, діяльність земств по розвитку народної освіти, доступної медицини, співпраця земських установ з благодійниками та інше.

Використана література:

1. Лешков В.Н. Опыт теории земства и его земских учреждений по Положению 1864 года января первого/ Лешков В.Н. – М.: Изд-во газ. «День», 1865; Васильчиков А.И. О самоуправлении: Сравнительный обзор русских и иностранных земских общественных учреждений: В 3 т. / Васильчиков А.И. – СПб.: Тип. Пратца, 1869 – 1871; Головачев А.И. Десять лет реформ. 1861 – 1871/ Головачев А.И. – СПб.: Тип. Ф.С. Сушинского, 1872; Драгоманов М.П. Либерализм и земство в России / М.П. Драгоманов // Собрание политических сочинений М. П. Драгоманова: в 2 т. – Paris, 1905. – Т. II. – 1906, с. 787–857.
2. Гармиза В.В. Подготовка земской реформы 1864 г. / Гармиза В.В. – М.: Изд-во МГУ, 1957; Чернуха В.Г. Внутренняя политика царизма с середины 50-х до начала 80-х годов XIX в. / Чернуха В.Г. – Л.: Наука, 1978; Борисенко В. Й. Боротьба демократичних сил за народну освіту на Україні в 60-90 роках XIX ст. / Борисенко В.Й. – К.: Наука, 1980; Герасименко Г.А. Земское самоуправление в России / Герасименко Г.А. – М.: Наука, 1990.
3. Богатырева О. Н. Губернская администрация и земское самоуправление. Вторая половина XIX – начало XX века / О. Н. Богатырева // Вопросы истории. – 2004. – № 8, с. 99 – 112; Горохов С. В. Соціально-економічна діяльність земств Харківської та Чернігівської губерній наприкінці XIX – на початку XX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / С. В. Горохов. – К., 2008. – 21 с.; Миколаєнко І. М. Історіографія діяльності земських установ України (1864-2001 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 “Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / І. М. Миколаєнко. – К., 2003. – 20 с.; Корнійчук Л. Економічні питання в діяльності земств / Л. Корнійчук // Економіка України. – 1995. – № 1, с. 58 – 64.
4. Материалы для истории упразднения крепостного состояния помещичьих крестьян в России в царствование Александра II: В 3 т. – Берлин, 1861 – 1862. – Т. 2, с. 172 – 175; Семенов Н.П. Освобождение крестьян в царствование Александра II: В 2 т. / Н.П. Семенов– СПб.: Тип. Комаров, 1889 – 1890. – Т. 2, с. 936 – 937.
5. Калугін С.А. Земське самоврядування на Харківщині (1865 – 1917 рр.) / Калугін С.А. – Х.: Ун-т внутр. справ, 2000, с. 40 – 41.

6. Русов А.А. Краткая энциклопедия земского дела в его историческом развитии. / Русов А.А. – К.: Изд. Киевского коммерческого ин-та, 1914, с. 66.
7. Російський державний історичний архів (далі РДІА). – Ф.1284, оп.92, спр. 10, арк. 2.
8. РДІА. – Там само.
9. РДІА. – Ф. 1284, оп.2, спр. 1835, арк. 261.
10. РДІА. – Ф. 1284, оп.92, спр. 16, арк. 7.
11. Журналы и постановления второго Харьковского губернского земского собрания с 1 по 21 декабря 1866 г. – Х.: Тип. Гинзбург, 1867, с. 57.
12. Журналы XI очередного земского собрания Харьковской губернии с 11 по 22 октября 1875 г. – Х.: Тип. Счасни, 1876, с. 4.
13. Журналы Харьковского губернского собрания с 7 по 20 декабря 1884 г. – Х.: Тип. Губернского правления, 1885, с. 5.
14. Постановления, речи и записки первого Харьковского губернского земского собрания с 14 октября по 1 ноября 1865 г. – Х.: Тип. Гинзбурга, 1866, с. 6 – 38.
15. Журналы XIX очередного губернского земского собрания Харьковской губернии с 7 по 22 декабря 1883 г. – Х.: Тип. Губернского правления, 1884, с. 4 – 6.

*Костенко С. В.
НПУ ім. М. П. Драгоманова*

АЛЬТЕРНАТИВНІ ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ СЕЛЯНСТВА УСРР В УМОВАХ ПОЛІТИКИ КОМУНІСТИЧНОГО РЕЖИМУ НА УНІФІКАЦІЮ ГРОМАДСЬКОЇ ІНІЦІАТИВИ (20-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

З'ясовується доля альтернативних форм організації селянства УСРР в умовах політики комуністичного режиму на уніфікацію громадської ініціативи.

Ключові слова: альтернативні форми організації селянства, комуністичний режим, уніфікація громадської ініціативи, рух за селянську спілку, селянські об'єднання національних меншин

Костенко С.В.

аспірант кафедри історії і археології славян НПУ ім. М.П. Драгоманова

Альтернативные формы организации крестьянства УСРР в условиях политики коммунистического режима на унификацию общественной инициативы (20-е годы XX века)

Выясняется судьба альтернативных форм организации крестьянства УСРР в условиях политики коммунистического режима на унификацию общественной инициативы.

Ключевые слова: альтернативные формы организации крестьянства, коммунистический режим, унификация общественной инициативы, движение за крестьянский союз, крестьянские объединения национальных меньшинств

Kostenko Svetlana,

graduate student of the department of history and archaeology of Slavs of the Dragomanov's university

The alternative forms of the organization of the Ukrainian peasantry in the conditions of policy of the communist mode on standardization of public initiative (20th of XX century).

The fate of alternative forms of organization of the Ukrainian peasantry in the conditions of policy of the communist mode on standardization of public initiative is turns out.